

СРПСКА НАУЧНА ФАНТАСТИКА У ПЕРИОДУ 1969 – 1990

СРЂАН ЂУКИЋ

Астрономско друштво „Руђер Бошковић“, Београд

Резиме: Дат је преглед српске научне фантастике у периоду 1969-1990.

1. УВОД

Реч је о најзначајнијем периоду у историји српске (а и југословенске научне фантастике) у смислу достизања одређене кулминације по питању квалитета и квантитета објављених научно фантастичних садржаја свих врста. Период после другог светског рата је погурао свет према интензивном научно-технолошком развоју, научна фантастика је нашла плодно тло за репрезентацију многобројних својих идеја и концепата. У Југославији научна фантастика у раном послератном периоду није имала велики пробој из више разлога – али најважнији је био тај да је наша тадашња стварност била изузетно бременита дневно политичким темама и промоцијом комунизма те у том смислу научна фантастика (сем ако није обећавала тракторе дугачке 10 метара или афирмисала „петогодишњи план“ и сл.) није имала подршку власти, а самим тим и народа. Заглављени у реализму обнове земље и бриге о преживљавању нису имали разумевања за гледање у будућност без Тита, партије и владајуће идеологије. Ствари су почеле лагано да се мењају средином ’50-их година кад је постало јасно да Југославији треба помоћ из иностранства (финансијска и технолошка). Започела су два процеса – увоз нових технологија из иностранства (индустријске машине, аутомобили, техника за домаћинство итд.) и стварање једног друштвеног слоја – ученика, студената, инжењера и професора који су пратили технолошке иновације и почели да мало више размишљају о будућности не само у светлу политике или економије, већ и укупног развоја земље у којој живе. Одатле је пут до научне фантастике био кратак, јер научна фантастика је дубок и широк простор у коме се може креирати свет, људи, начин живљења итд. Тај период који је потрајао до касних ’60-их година имао је сврху да искристалише квалитет перцепције научне фантастике и да понуди неке смернице за будућност.

2. ЧАСОПИС „КОСМОПЛОВ“

У другој половини '60-их година, у недостатку фандома (удружење љубитеља научне фантастике) а који би представљао одскочну даску за организовано бављење SF-ом, јавља се већ горе споменути друштвени слој, који захваљујући личном ангажовању, успева да успостави одређене контакте и познанства и такође успева да прогура своје научно фантастиче приче и у часописе који пре тога нису објављивали научну фантастику. Најзначајнији од њих су Есад Јакуповић, који је под разним псеудонимима објављивао научну фантастику у часописима *Зелени додатак*, *Експерт*, *Свет*, *Политикин забавник*, те Владимир Имперл, који је објављивао у *Аполу*, *X-100*, *Плавом додатку*, *Политикином забавнику* и другим часописима. Велики број прича објавио је и Зоран Поповић, уредник у часопису *Политика експрес*, у којој је и објавио своја три мини-романа, као и у *Политикином забавнику*, листу његове куће. Њихове приче су, наравно, заостајале за светском научном фантастиком која је већ упловила у воде “новог таласа”, али је њихов огроман труд на промоцији научне фантастике заслужан за стварање повољне климе за издавање првог часописа добрим делом посвећен научној фантастици – реч је о часопису *Космоплов*, који је почео са излажењем марта 1969. године, и чији је уредник био Гаврило Вучковић. *Космоплов*, који представља комбинацију тадашње опседнутости путовањем у свемир и научне фантастике, има још једну пионирску улогу: у питању је прво гласило за одрасле које ступа у контакт са домаћим СФ писцима, позива их да шаљу своје приче, па од петог броја у сваком броју излази по једна домаћа прича.



Слика 1. Часопис „Космоплов“.

У 15. броју *Космоптова* објављен је и текст Есада Јакуповића “Свет научне фантастике”, у коме су домаћим писцима први пут дате детаљније сугестије о томе како треба писати SF приче. Текст се у многама ослања, али

и читаоце упућује на пионирску књигу једног од наших најпознатијих теоретичара научне фантастике Дарка Сувина *Од Лукијана до Луђика* (1965).

3. ЧАСОПИС „ГАЛАКСИЈА“

После гашења *Космолова* јуна 1970. године, улогу популаризације науке, истина са много мањим нагласком на научној фантастици, преузима часопис *Галаксија*, чији је први број објављен марта 1972. године. Био је најважнији часопис за популаризацију науке и научне фантастике у СФРЈ, а излазио је једном месечно до фебруара 1993. године, а потом је излазио од јула 1994. до маја 2001. године. Објавио је велики број домаћих и страних *sf* прича. Такође је писао чланке о теорији научне фантастике као и критике *sf* књига и филмова. У једном периоду *sf* приче су објављиване као додатак часопису. Више пута у својој историји *Галаксија* је објављивала конкурсе за домаће *sf* ауторе. *Галаксија* је имала (по мишљењу писца овог текста) 2 златна периода – од 1977. до 1982. године и од 1987. до 1992. године. У том периоду *Галаксија* није била само часопис за популаризацију науке и научне фантастике већ часопис који је по неким својим текстовима био раван светским часописима са сличном концепцијом. То је био период кад је *Галаксија* стизала свет и имала велики тираж и популарност. Имала је велики утицај на популаризацију научне фантастике. Зоран Живковић (између свега осталог и писац чувене *Енциклопедије научне фантастике*) је у више наврата писао текстове о најпознатијим светским ауторима у историји тог жанра. Ти текстови су и мени као проучаваоцу научне фантастике помогли да боље разумем сам жанр и његове тековине. Формат часописа је до 1989. био 23x30 см, да би касније, са променом дизајна и начина штампе, формат био 20x27 см. *Галаксија* је изнедрила и први домаћи кућни рачунар (назван управо по самом часопису), дело Воје Антонића.



Слика 2. Часопис „Галаксија“.

4. ЗНАЧАЈ 1976. ГОДИНЕ У ИСТОРИЈИ НАУЧНЕ ФАНТАСТИКЕ

Тако стижемо до најзначајније године у историји српског и југословенског sf-а. Реч је о 1976. години, коју је обележило неколико кључних момената. У Загребу (Вијесниковој press агенцији) покренут је магазин „Sirius“, отприлике у исто време изашао је алманах „SF Andromeda“ уз снажну подршку људи из часописа „Галаксија“, покренута је едиција „Кентаур“ уз помоћ Зорана Живковића и Жике Богдановића и основано је прво друштво љубитеља научне фантастике – загребачка „Сфера“. Пошто овај текст говори о српској научној фантастици у пар речи презентоваћу алманах „SF Andromeda“ и едицију „Кентаур“, мада треба споменути да је доста српских аутора и критичара научне фантастике објављивало текстове у магазину „Sirius“. Кад је реч о алманаху „SF Andromeda“ он је имао циљ да афирмише научну фантастику у неколико аспеката – кроз објављивање романа, домаћих и страних прича, поезије, критичких текстова и есеја упознавао је читаоце са развојем и разним поджанровима sf-а. Такође је



Слика 3.

објављивао конкурс за домаћу sf причу и промовисао едиције, романе и приче које су објављиване на језицима југословенских народа. Излазио је од 1976. до 1978. године, једном годишње. Четврти број је био у припреми али није никад изашао. Мора се рећи да је алманах био изузетног квалитета за наше, а рекао бих и светске прилике. Уз доста илустрација и квалитетних референци био је поуздан показатељ куда иде научна фантастика. Овај алманах је успешно пратио дух времена и научну фантастику је презентовао као нешто што приближава свет и будућност света обичном човеку. То је било доба интензивног научно технолошког развоја који је доносио најаву, у најмању руку, динамичне (било она позитивна или негативна) будућности. Треба споменути да је 1976. године у издању БИГЗ-а објављен зборник теоријских радова “Научна фантастика” у коме су познати писци и критичари износили своје мишљење о самом жанру и неким његовим најзначајнијим карактеристикама.

5. ЕДИЦИЈА “KENTAUR”

Едиција “Kentaур” је покренута 1967. године и објављено је неколико књига. Свој нови почетак та едиција је имала 1976. године. Уз пробране наслове и изузетан квалитет за тадашње услове била је прави светионик научне фантастике у Југославији. Дела најпознатијих писаца су била објављена у тој едицији (Артур Кларк, Исак Асимов, Станислав Лем, Урсула ЛеГуин, Филип Дик, Френк Херберт итд.) и имала су сасвим солидан тираж. Едиција је покрила доста поджанрова научне фантастике – од утопије и антиутопије до тзв. “тврде” научне фантастике. Објављивала је и дела која су пратила дух времена – дела која су спадала у тзв. “нови талас” који је постао доминантан у научној фантастици у другој половини ’60-их и првој половини ’70-их година. Сваки љубитељ sf-а могао је у овој едицији да пронађе нешто за себе. Едиција је “потрајала” читаву деценију и поставила је неке одређене стандард квалитета објављених дела овог жанра на територији СФРЈ.



Слика 4. Едиција „Кентаур“.

Цео овај период је поставио темеље за '80-те године – појављивање нових младих аутора, оснивање нових фандома као и покретање неких нових едиција. Сф жанр излази из подрума и улази (по неким својим особинама) у дела писаца “главног тока” – нпр. Борислава Пекића (*Беснило*, 1999, *Атлантида*) и почиње да афирмише и неке нове поджанрове (сајберпанк нпр.). То је било доба живе комуникације са светом, интензивног превођења нових дела и појава најпознатије едиције на овим просторима – едиције “Поларис”.

6. SF У СРБИЈИ НА ПРЕЛОМУ ОСМЕ И ДЕВЕТЕ ДЕЦЕНИЈЕ XX ВЕКА

Са оснивањем Друштва пријатеља научне фантастике “Лазар Комарчић” 1980. године, започео је и интерни конкурс за СФ причу, на коме су занат калили писци који су већ раније учествовали на *Андромединим* конкурсима, али и поједини млађи писци. Само друштво је почело да објављује фанзин “Емитор” у коме су публиковане приче, текстови о научној фантастици итд.

Велику улогу у формирању квалитетних писаца у Србији имао је (опет он!) Зоран Живковић, својим непрестаним инсистирањем на књижевном квалитету прича као члан жирија *Андромединих* конкурса, али и као председник Друштва пријатеља научне фантастике “Лазар Комарчић”, где је у бројним предавањима инсистирао на књижевној вредности прича.

У круг писаца, окупљених у другој половини 1980-их око Друштва “Лазар Комарчић”, спадају Радмило Анђелковић, Илија Бакић, Зоран Јакшић, Бобан Кнежевић, Владимир Лазовић, Горан Скробоња и други. Готово сви су они представљени у првој збирки домаћих фантастичних прича *Тамни вилајет* (1988) издавачке куће «Знак сагите» Бобана Кнежевића, у којој су, поред српских прича, били заступљени и аутори са подручја бивше Југославије (Хрватске и Словеније) који су одступали од уобичајених канона писања SF-а у то време.

У појединим едицијама посвећеним домаћој прози објављени су појединачни романи са мање или више израженим СФ елементима. Дечја и омладинска научна фантастика 1980-их није претерано заступљена. Душица Лукић сакупила је и објавила приче из *Политикиног забавника* у збирци *Земља је у квару* (1977), а објавила је и роман *Институт доктора Пака* (1985).

Што се тиче издаваштва, поред *Кентаура* јављају се још неке специјализоване библиотеке: *Звездане стазе* у оквиру издавачке куће «Народна књига» из Београда, *Супернова* и *X-100 SF* у оквиру «Дневника» из Новог Сада, као и *Цепна књига* при «Дечјим новинама» из Горњег Милановца.

Слободан Ђурчић писац је значајног опуса, који је прву СФ причу објавио још 1978. године у часопису *Галаксија*, али је постао познат по причама оригинално објављеним у *Siriusu*, а касније сакупљеним у збирку

Шуме, кише, град и звезде (1988). Добитник је Награде СФЕРА 1984. године за истоимену причу, а највећи број романа објавио је у едицији *X-100 SF*.

Професор књижевности и велики познавалац научне фантастике Александар Б. Недељковић је 1983. године написао књигу (боље рећи откуцао на машини) “*Наших 110 SF година*”. Како он сам каже „Издање је лимитирано, библиографско, са потписом аутора и нумерисано.“ Колико година је протекло у том тренутку од почетка објављивања *sf* дела у Србији (110 година) толико је и примерака ове књиге одштампано. Сам аутор је детаљно истраживао шта је све објављено до тог момента у Србији и након исцрпне анализе дошао до податка да је од 1873. године до 1983. године изашло из штампе 466 књига. То нису, међутим, све различити романи – поједини романи су превеђени више пута или је исти превод прештампаван више пута (репринт). Југословенски аутори су у том тренутку објавили 41 књигу (36 романа и 5 репринт издања) што је било скромних 8.8%. Александар Недељковић је уредно нумерисао свако дело и за скоро свако од њих написао пригодан коментар – шaljивим или озбиљним тоном уз његов својеврсни врцав хумор. Књига има доста графикона који говоре о објављивању књига из разних земаља током времена, па имамо прилике да видимо како је напредовало објављивање америчких аутора, или слабило објављивање совјетских писаца и слично. Уредно су евидентиране све научно фантастичне приче које су објављене у СФРЈ – у књигама, алманасима, магазинима и часописима. Сваки текст је добио своју нумерацију. Неки текстови су поткрепљени фотографијама и илустрацијама (мада доста скромно за данашње прилике) тако да ово необично издање има одређени ауторитет и квалитет у смислу изнетих ауторових ставова о појединачним делима. Две године касније објавио је књигу „*Историја српске научно фантастичне књижевности*“ у којој расправља о збивањима на домаћој *sf* сцени. У њој је таксативно навео романи и приповетке аутора који су из Србије.



Слика 5.

7. ЕДИЦИЈА „ПОЛАРИС“

Ову едицију је покренули су Зоран Живковић и Жика Богдановић 1982. године. Едиција која је опстајала скоро 2 деценије била је по квалитету и лепези објављених дела без премца у СФРЈ и касније СРЈ. Пратила је светске трендове у научној фантастици, објављивала широку лепезу едиција, романа и збирки приповедака. Број објављених књига у овој едицији је био преко 200. Дела Асимова, Кларка, Лема, Филипа Дика и писаца новог таласа, сајберпанка и других поджанрова нашла су место у овој едицији. Иако је то кап у мору светске продукције мора се похвалити напор споменутог двојца који су на својим плећима изнели огроман терет посла на овој едицији, а Зоран Живковић је једно време радио истовремено (од 1985. до 1990. године) и на едицији и на већ споменутој чувеној *Енциклопедији научне фантастике* о којој ће бити речи у даљем тексту.



Слика 6. Едиција „Поларис“.

8. АЛМАНАХ „МОНОЛИТ“

Ово обимно и у сваком погледу узорно издање рађено је по моделу „Андромеде“, задржавши донекле њен формат и основну концепцију. Ставивши тежиште на SF прозу, Бобан Кнежевић, писац, издавач и афирматор научне фантастике, се определио за по један роман у броју и обиман блок новела и прича, да би завршна рубрика била посвећена разним историјским, теоријским и критичким разматрањима научне фантастике. Од романа објављена су репрезентативна дела Зелазнија, Халдемена, Волфа, Бриана итд. Коначно, у рубрици посвећеној разматрању научне фантастике, која је у првим бројевима била нешто обимнија, објављено је неколико значајних радова како страних тако и домаћих изучавалаца. Фантастична и скоро невероватна прича о едицији “Монолит” почела је 1984. године кад је Бобан

Кнежевић као уредник/издавач објавио први од тих огромних алманаха, књигу великог обима од преко 500 страница. После деветог броја имала је паузу од седам година иако је негде око 1996. године сакупљена претплата за десети „Монолит“, а он је коначно изашао из штампе, 2004. године.

Покретан барем у првих десетак година фантастичним (и фанатичним) ентузијазмом и непојамно огромном радном енергијом –посвећен само научној фантастици – а касније радећи нешто мањом али ипак далеко натпросечном енергијом, Кнежевић је у ових десет књижевних монолита објавио укупно око 5.800 страница текстова и цртежа. Први и други број „Монолита“ су имали и по два издања, али – са другим сликама на корицама! Ви дакле можете имати „Монолит“ 1 са змијама на насловној страници, а не знати да постоји и другачији „Монолит“ 1 са другачијим змијама (и девојком у огромној белој постелји).

У сваком случају ова едиција заслужује изузетне критике и велику похвалу за огроман напор који је Бобан Кнежевић уложио у „Монолит“.

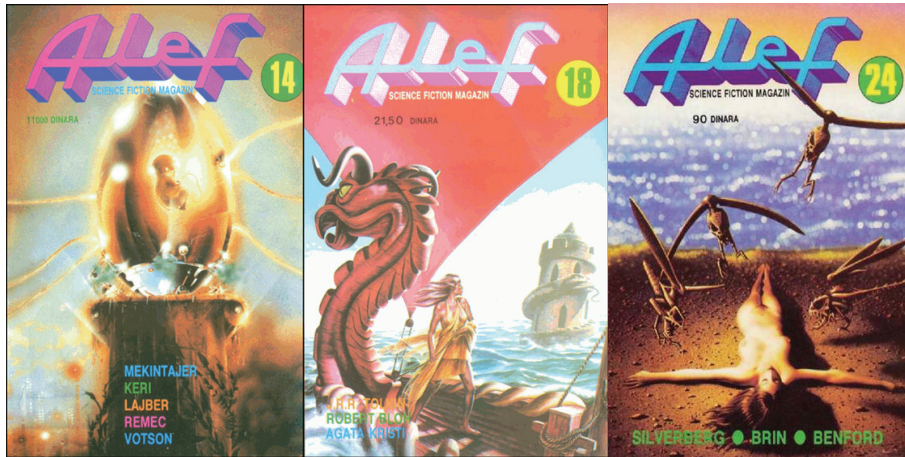


Слика 7. Алманах „Монолит“.

9. SF МАГАЗИН “АЛЕФ”

Српски парњак (на неки начин) загребачком „Siriusu“ био је магазин „Алеф“. Почео је са излажењем 1987. године. Тај период је обележила економска криза која је задесила тадашњу Југославију и сам магазин је имао великих проблема са излажењем. Уз доста мука у наредних 5 година изашло је 26 бројева (27 број је био у припреми али никад није изашао). Концепција магазина је била слична Siriusu – домаће и стране приче, понеки роман у наставцима или краћи роман у целини. Ту су били и текстови о научној фантастици, најаве sf књига и филмова, различите вести и занимљивости. Било је више квалитетних текстова на тему самог жанра, неких његових домета, будућности жанра итд. Иако је објављено само 26 бројева магазин

има одређени култни статус код читалаца и познавалаца научне фантастике. Реч је о периоду кад је интересовање за сам жанр почело лагано да опада те је у том смислу сам магазин (уз наравно алманах „Монолит“) имао један незахвалан задатак – да интересовање за жанр у Србији (и Југославији) одржи у животу. Треба и нагласити да је „Алеф“ објавио и текстове о француској, немачкој, италијанској научној фантастици и да се трудио да прати трендове, даје свеже информације и да на један специфичан начин буде оригиналан у садржају и квалитету текстова.



Слика 8. SF магазин „Алеф“.

10. ЕНЦИКЛОПЕДИЈА НАУЧНЕ ФАНТАСТИКЕ – ЗОРАН ЖИВКОВИЋ

На унутрашњој страни омота књиге пише:

„Писана пуних пет година, после раздобља сакупљања грађе од преко две деценије, ова књига – пета такве врсте на свету – представља сабрано знање о неоспорно најдинамичнијем жанровском сведоку узбудљивог времена у коме имамо повластицу да живимо.“

Књига се састоји из два тома укупног обима од око 900 страница, садржи 1638 одредница, готово 2000 црно-белих илустрација и 64 таблоида у боји, обухвата све иоле релевантније појмове, ауторе, илустраторе, уреднике, филмове, серијале, тв серије, стрипове, позоришна и музичка sf дела, радиофонска sf остварења, часописе, sf библиотеке и едиције, као и још много тога што можемо описати одредницом „научна фантастика“. Енциклопедију је објавила „Просвета“ из Београда.

Ово је само мали квантитативни опис ове изузетне енциклопедије. У време кад се појавила била је, може се рећи, чудо над чудима. У земљи где је sf традиција неукорењена, и где је само захваљујући огромним напором појединаца да се афирмише жанр, научна фантастика дала какве-такве

плодове, појава једне овакве књиге била је ексцес прве врсте. У време кад није било интернета, кад је преписка била најбољи и најефикаснији начин да се дође до релевантних информација јасно је зашто ова књига заузима посебно место у историји српске (и југословенске) научне фантастике. Сам аутор каже у уводу да енциклопедија није свеобухватна и да не постоји адекватна систематизована грађа која се односи на научну фантастику у већини земаља у свету. Изузеци су наравно САД, Велика Британија, Француска, Немачка и Совјетски Савез. Аутор је имао проблема не само са сакупљањем грађе из света него и са преводом истог и прилагођавањем на српски језик. Било је и других проблема током рада на енциклопедији – *sf* жанр има замагљена гранична подручја – како, дакле, одредити које дело може да се сврта под ту одредницу? Енциклопедија обухвата дела рађена од 1818. године (Мери Шели – *Франкенштајн или модерни Прометеј*) до 1988. године. Зоран Живковић се обилато служио информацијама из неколико енциклопедија научне фантастике а највише му је помогла *Енциклопедија научне фантастике* (из 1979.) Питера Николса. Треба рећи да је Зоран Живковић у енциклопедију унео и 82 одреднице које се односе на југословенску научну фантастику. Књига такође испуњава критеријуме који се односе на то да ли је дело унето у енциклопедију заиста са претежним научно фантастичним карактеристикама. Водило се рачуна и о избору аутора који ће бити унети у *Енциклопедију*, јер је сам аутор *Енциклопедије* увео одређене критеријуме у вези тога ко ће бити унет у књигу. Енциклопедијски корпус информација је извучен из тридесетак различитих језичких и културних средина и у том смислу сам Зоран Живковић истиче колико се отежавајућих околности да се информација коректно интерпретира крије иза тога.

Енциклопедија је писана у оној варијанти српскохрватског језика у којој је уобичајена употреба фонетске транскрипције страних имена и назива. Како је *Енциклопедија* у равноправној мери намењена и оним читаоцима који користе изворну ортографску варијанту писања страних имена и назива, показало се неопходним да се, како би им се олакшало коришћење књиге, начини посебан индекс у коме би абecedно биле сложене ортографске варијанте назива одредница.

Енциклопедија је, додуше у мањем формату и са додатком у уводу речи аутора, доживела и друго издање, 20 година након првог. Издавач је Хеликс.

Као најзначајнијег појединачног ствараоца на пољу научне фантастике на овим просторима и шире потребно је посебно се осврнути на рад Зорана Живковића. Његова прва стваралачка фаза (од касних 60-их година па све до раних 90-их била је посвећена раду на научној фантастици – преводилачки рад, критички рад и рад на енциклопедији обележили су ову вазу његовог стваралаштва. Од раних 90-их година окреће се писању и постаје познат у свету по неким својим делима које, како сам Живковић каже у многим својим интервјуима, нису жанровски омеђене. Дипломирао је на филолошком факултету 1973. године, затим је шест година касније магистрирао на теми “Антропоморфизам и мотив првог контакта у делима

Артура Кларка». Докторирао је 1982. године. Његова дисертација “Настанак научне фантастике као жанра уметничке прозе”, објављена је у антологији *Савременици будућности*.



Слика 9. Зоран Живковић: „Енциклопедија научне фантастике“.

Списатељску каријеру почиње жанровски чврстим SF романом *Четврти круг*, али међународну популарност и награде стиче серијом књига: *Библиотека*, *Седам додира музике*, *Немогући сурети*, итд. Његова прозна дела редом су: *Четврти круг* (1993), *Временски дарови* (1997), *Писац* (1998), *Књига* (1999), *Немогући сурети* (2000), *Седам додира музике* (2001), *Библиотека* (2002), *Кораца кроз маглу* (2003), *Скривена камера* (2003), *Вагон* (2004), *Четири приче до краја* (2004), *Дванаест збирки и чајјиница* (2005), *Мост* (2006), *Читатељка* (2006), *Амаркорд* (2007), *Последња књига* (2007), *Ешерове петље* (2008), *Писац у најам* (2009), *Немогуће приче* (2010), *Пет дунавских чуда* (2011).

Теоријска дела су му: *Савременици будућности* (1983), *Звездани екран* (1984), *Први контакт* (1985), *Енциклопедија научне фантастике* (1990) и *Огледи о научној фантастици* (1995). Зоран Живковић добитник је више престижних награда: World Fantasy Award, “Милош Црњански” и “Исидора Секулић”, а добитник је и Награде СФЕРА за 1990. за *Енциклопедију научне фантастике*.



SERBIAN SCIENCE FICTION IN THE PERIOD 1969 – 1990

The review of Serbian science fiction in the period 1969-1990 is given.